

Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial *Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013*, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758. Titlurile și drepturile de proprietate intelectuală și industrială asupra rezultatelor obținute în cadrul stagiului de cercetare postdoctorală aparțin Academiei Române.

ASPECTE ALE ANALOGIEI LEXICO-SEMANTICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ STUDIU DE CAZ: PUNE(RE) < LAT. PONERE

Cristian Moroianu

Cuvinte-cheie: familie lexicală, familie etimologică, limbă literară, dublet etimologic, structură latină.

Keywords: lexical family, etymological family, literary language, etymological doublet, Latin structure.

Importanța contribuției fondului lexical latin moștenit în configurarea vocabularului românesc vechi și modern merită a fi discutată și reevaluată, în ciuda evidenței ei, cel puțin din câteva motive: pe de o parte, lexicul primar reprezintă modelul pe baza căruia s-a conformat, treptat și implicit, pe cale analogică intuitivă și firească, întregul mecanism lingvistic românesc; pe de altă parte, el a fost considerat, principial și programatic, începând cu epoca modernă, principala sursă analogică de îmbogățire și de modernizare a vocabularului limbii noastre; în sfârșit, el reprezintă, inclusiv la nivelul actual de evoluție a limbii, direct sau prin intermediari romanici, un model analogic la nivelul limbii literare standard, utilizat, de regulă în cunoștință de cauză, de vorbitorii mediu instruiți pentru crearea, prin mijloace interne, de noi unități lexicale. Pentru a argumenta, o dată în plus, caracterul de model structural, la toate nivelurile de limbă, al lexicului moștenit, în întreaga lui complexitate, am ales, ca studiu de caz, situația verbului *pune(re)*, rezultatul firesc al lat. *ponere*, de uz general în română, relativ rar și cu sensuri speciale în celelalte limbi romanice, în mod particular în franceză (*pondre*) și italiană (*porre*). Caracterul particular al lui *pune(re)* este acela că reprezintă unul dintre verbele moștenite cu o deosebită capacitate analogică derivativă și, în același timp, cu o capacitate de “intuiție” a radicalului comun, la nivelul unui vorbitor mediu instruit, în cadrul unei impresionante familii lexico-etimologice privite în sensul cel mai larg cu putință. În ciuda caracterului polisemantic al verbului moștenit *pune*, majoritatea componentelor familiei sale sunt analizabile semantic prin raportare la acesta. În același timp, situația verbului *pune(re)* și a familiei sale oferă un bun prilej pentru discutarea unor probleme subtile de etimologie, asupra cărora cercetătorii lexicologi au evitat să se oprească, fapt care a determinat diverse inconsecvențe la nivel lexicografic. În sfârșit, acest studiu de caz îmi oferă un bun prilej pentru a propune unele dintre constantele mele convingeri lexicologice privitoare la relația dintre calc, românizare și adaptare, de diverse tipuri, a etimoanelor externe pătrunse în limba română.

Una dintre principalele probleme întâmpinate a fost structurarea materialului oferit de principalele dicționare românești explicative și etimologice (DA/DLR, DELR¹, DEX, MDN, DEXI, MDA). Am încercat să aranjez componentele familiei lexico-etimologice în așa fel încât să iasă în evidență relațiile dintre ele și simetria analogică a creațiilor lexicale. Din punctul meu de vedere, familia lexicală reprezintă totalitatea unităților lexicale create în interiorul unei limbi prin derivare, compunere, conversiune sau prin alte mijloace (trunchiere, contaminație, specializarea lexico-morfologică a variantelor etc.) și care se raportează, direct sau în etape succesive, la un cuvânt radical neanalizabil din punct de vedere lexical². În sens mai larg, familia lexicală include și creațiile lexicale de tip mixt, respectiv calcurile de structură morfematică și cele lexico-gramaticale, care presupun raportarea directă și evidentă la un cuvânt radical. În aceeași interpretare, înțeleg prin familie etimologică, la nivelul unei singure limbi, totalitatea creațiilor interne, creațiilor mixte și a împrumuturilor analizabile sau semianalizabile care se raportează etimologic, mai mult sau mai puțin evident, formal și semantic, la un cuvânt radical, considerabil ca punct de referință (unitate lexicală fundamentală prin prolificitate și prin capacitate analogică)³.

Verbul *pune(re)* este, așadar, un cuvânt polisemantic, regulat, care face parte din fondul principal lexical și din vocabularul reprezentativ al limbii române, fiind, în același timp, component a numeroase unități frazeologice, mai vechi sau mai noi, creații interne sau mixte. Interesant și util discuției care urmează este faptul că, spre exemplu, dintre numeroasele sensuri atestate în dicționare, multe fac trimitere la componentele familiei sale lexicale: expresiilor sau sintagmelor *a pune în discuție*, *a pune în pericol*, *a pune pe pânză sau pe note/muzică*, *a pune pe hârtie*, *a pune lacăt la gură*, *a se pune contra*, *a pune pe cineva sub călcâie*, *a pune la loc*, *a-și pune ceva în minte* etc.⁴ le corespund, succesiv, verbele *propune*, *expune*, *transpune*, *compune*, *impune*, *opune*, *depune*, *dispune*, *supune*, *repune*, *presupune* etc. El are, la nivelul limbii române, numeroase derivate directe, de uz general sau particulare, populare sau la nivel literar, mai vechi sau mai noi, exclusiv interne sau modelate după modele străine: *contrapune* vb. “a pune în opoziție, a opune” (din *contra*¹ + *pune*); *contrapunere* s.f. (din *contrapune* + *-re*); *contrapus*, *-ă* adj. (obținut prin conversiune din part. vb. *contrapune*); *propune*¹ vb. (reg.) “a pune din nou” (din *pro*² + *pune*); *puietoare* adj. f. (înv., în sintagma spiță ~) “grad pozitiv” (din *pune* + *-itoare*)⁵; *puitoare* s.f. “lucrătoare în tipografie” (din *pune* + *-itoare* sau din *puitor*); *puitor*¹ s.m. (înv.) “lucrător tipograf care alimentează cu coli de hârtie presa de imprimat” (din *pune* + *-itor*); *puitor*² s.n. (în sintagma ~ *de mine*) “navă militară amenajată pentru

¹ *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, literele A-B, coordonatori: acad. Marius Sala și Andrei Avram, responsabil de volum: Doru Mihăescu, București, Editura Academiei Române, 2011.

² Vezi o definiție similară la Groza (2004: 104): „Toate creațiile interne deductibile dintr-un cuvânt de bază existent în română, care au, în felul acesta, o rădăcină comună și sunt înrudite ca înțeles alcătuiesc o familie lexicală”. Vezi și definiția dată familiei lexicale din perspectivă etimologică de către Negomireanu (1994: 57): „Conceptul de familie lexicală (...) are în vedere o asociere de cuvinte prin raportare la un element-bază comun, având coeziune morfematică și coerență semantică”.

³ O poziție diferită în relația dintre familia lexicală și familia etimologică se poate vedea la Mărănduc (2008: 39). Autoarea inversează raportul tradițional dintre cele două concepte, subsumând familiei lexicale totalitatea cuvintelor analizabile formal și semantic grupabile în jurul unui morfem lexical de bază, indiferent de caracterul lor intern sau extern, analizabil sau semianalizabil, iar familiei etimologice, cuvintele total analizabile la nivelul limbii române.

⁴ Pentru care vezi DLR, s.v.

⁵ În MDA, s.v., apare sufixul *-ătoare*, care însă nu poate modifica, prin alternanță, radicalul verbal.

transportul și punerea minelor marine și fluviale” (din *pune* + *-itor*)⁶; *puitură* s.f. (reg.) “semănat al unor plante; perioadă când se seamănă anumite plante; cusătură cu fluturi sau cu fie pe o cămașă țărănească” (din *pune* + *-itură*); *punere* s.f. (obținut prin conversiune din infinitivul lat. moștenit *ponere*); *nepunere* s.f. (din *ne-* + *punere*); *pus* s.n. “punere” (obținut prin conversiune din supinul vb. *pune*); *nepus*, *-ă* adj. (din *ne-* + *pus*, *-ă*, în expr. *pe nepusă masă*); *pusăciune* s.f. (în.v.) “felul în care este așezat ceva sau cineva în spațiu; împrejurare în care este pus cineva” (din *pus* + *-ăciune*, după it. *positione*, fr. *position*); *pusătură* s.f. (în.v.) “pusăciune; boală căpătată prin farmece; farmece” (din *pus* + *-ătură*); *pusoare* s.f. (în.v.) “pusăciune; statură; comportare; plantație recentă (...)” (din *pus* + *-oare*); *repune* vb. “a pune din nou” (din *re*¹ + *pune*); *repunere* s.f. (din *repune* + *-re* sau din *re-* + *punere*), *repus*, *-ă* adj. Dintre derivatele directe, *pusăciune* (atestat în 1842) reprezintă o românizare după it. *positione* și după fr. *position*.

Familia etimologică a lui *pune(re)* este, însă, extrem de bogată și structurată pe mai multe straturi. În primul rând, am avut în vedere componentele care trimit la etimonul latin *ponere* și la derivatele lui culte romanice. Am inclus aici calcurile lexicale de diverse tipuri și împrumuturile din latina literară, din franceză și din italiană, împreună cu cele din germană și engleză, provenite, la rândul lor, pe cale cultă, din latină sau din limbile romanice. În al doilea rând, am avut în vedere verbele moștenite din diverse derivate ale lat. *ponere* (*apune*, *depune*, *supune*, *răpune* etc.). În ciuda formei aparent neanalizabile, am ținut cont de sentimentul lingvistic al vorbitorului mediu instruit pentru care, spre exemplu, *poziție* înseamnă “loc, situație în care este pus cineva sau ceva”. Vom ține cont, în succesiunea alfabetică a exemplelor, de relațiile directe care se stabilesc sau se pot stabili între ele.

Cu excepția substantivelor *poziție* s.f. (din fr. *position*, lat. *positio*, *-onis*, germ. *Position*)⁷ și *apozitie* s.f. (din fr. *apposition*, lat. *appositio*, *-onis*), derivatele care urmează au rămas “izolate”, fără alte creații suplimentare: *dextropoziție* s.f. (med.) (din fr. *dextroposition*); *malpoziție* s.f. (med.) (din fr. *malposition*); *retropoziție* s.f. (med.) (din fr. *rétroposition*) și *supoziție* s.f. (log.) (din fr. *supposition*). Primelor două le corespund împrumuturile analizabile adjectivale *pozitiv*, *-ă* (din fr. *positif*, lat. *positivus*), *apozitiv*, *-ă* (din fr. *appositif*), respectiv derivatele externe dar, cel puțin virtual, și interne *pozițional*, *-ă* adj. (din *pozițiune* + *-al* sau din *poziție* + *-ional*; cf. engl. *positional*) și *apozitional*, *-ă* adj. (din fr. *appositionnel*, perfect interpretabil, ulterior, ca derivat din *apozitie* + *-ional*, n.n.). Un caracter particular are *contrapoziție* s.f. “poziție contrară celei prezentate; opoziție; (log.) deducerea unei judecăți noi prin înlocuirea termenilor cu contrariile lor”, creație internă (din *contra*¹ + *poziție*, vezi DEX, s.v.), al cărei conținut semantic a fost completat cu sensul din logică (după fr. *contraposition*, vezi MDN, s.v., sau după engl. *contraposition*, n.n.)⁸.

⁶ Chiar dacă, la nivel lexicografic, nu există o unitate în tratarea conversiunii ca procedeu intern important de îmbogățire a vocabularului, am considerat unitățile obținute pe această cale ca fiind omonime parțiale și le-am discutat, în consecință, separat.

⁷ Un sinonim al lui *poziție*, din aceeași familie etimologică în sens larg, este *postură*, s.f. „situație în care se află sau este pus cineva la un moment dat; poziție a corpului” (din fr. *posture*, împrumutat din it. *postura* „poziție, dispoziție”, derivat, la rândul lui, din lat. *positum*, supinul lui *ponere*). Vezi DHLF, s.v.

⁸ În acest caz, ca și în multe altele similare, este dificil de stabilit dacă este vorba despre un calc semantic sau despre un împrumut lexical dintr-o sursă unică sau multiplă. În primul caz, ne aflăm în prezența unui singur cuvânt, cu etimologie mixtă (creație internă, cu unele sensuri după model extern). În al doilea caz, ne aflăm în prezența a două cuvinte, omonime totale, unul creație internă, iar celălalt, împrumut lexical.

Tot un caracter “izolat” prezintă și verbul *apune(re)* “a asfinți; a decădea, a fi în declin”, moștenit din lat. *apponere*, căruia nu îi corespund decât derivate sau compuse interne: *apunător*, *-toare* adj. (din *apune* + *-ător*); *apus¹*, *-ă* adj.; *apus²* s.n.; *apusean¹*, *-ă* adj. (din *apus²* + *-ean*); *apusean²* s.m. „locuitor din apusul Europei, occidental” (din *apus²* + *-ean*); *soare-apune* s.comp. „occident, apus”. În aceeași situație se află și *adăpost* s.n. „loc ferit”, moștenit din lat. *ad-depos(it)um*, cu derivatele interne: *adăposta* vb., *adăpostea* s.f. (din *adăposti* + *-eală*), *adăposti* vb., *adăpostire* s.f. (din *adăposti* + *-re*), *adăpostit¹*, *-ă* adj. part.; *adăpostit²* s.n. „adăpostire”, *adăpostitor*, *-toare* adj. „care adăpostește” (din *adăposti* + *-tor*, *-toare*), *adăpostitură* s.f. (din *adăposti* + *-itură*) etc. și *răpune* vb. “a învinge, a întrece; a pierde, a face să piardă; a extermina, a anihila, a suprima; a ucide; a muri”, moștenit din lat. *rēpōnēre*, cu derivatele interne: *răpunător*, *-oare* adj. “persoană care ucide; (fig.) persoană care încântă”; *răpunere* s.f.; *răpus*, *-ă* adj.; *răpușie* s.f. (din *răpus* + *-ie*).

Împrumuturi analizabile, calcuri morfematice și derivate secundare

Exemplele următoare reprezintă componente ale familiei etimologice împrumutate sau calchiate după derivate latinești literare și/sau după derivate romanice (eventual neromanice) ale verbului *ponere* care, la rândul lor, și-au construit, în latină sau în limbile romanice, numeroase derivate⁹.

ANTEPŪNE vb. “a pune înainte” (din *ante-* + *pune*, după fr. *antéposer*), cu derivatele interne *antepunere* s.f. și *antepus*, *-ă* adj. și cu împrumutul analizabil *antepoziție* s.f. “(lingv.) antepunere; stare a cuvântului, a particulelor antepuse; (biol.) ~ uterului = deplasare înainte a uterului” (din fr. *antéposition*).

COMPŪNE vb. “a forma, a alcătui un întreg; (refl.) a fi alcătuit, a consta din...; a crea, a scrie, a redacta o operă literară, muzicală” (din lat. *componere*, refăcut după *pune*, cu unele sensuri după fr. *composer*, la rândul lui, adaptare, după *poser*, a lat. *componere*), cu derivatele interne *compunere* s.f. “acțiunea de a (se) compune și rezultatul ei; compoziție (literară, muzicală etc.); lucrare școlară asupra unei teme; (lingv.) sistem de formare a cuvintelor prin alipirea mai multor cuvinte având drept rezultat un cuvânt nou”, *compunător*, *-toare* adj., *compus¹*, *-ă* adj.; *compus²* s.m. (corp chimic), cf. fr. *composé* n.m.; *compus³* s.n./s.m. (cuvânt format prin compunere)¹⁰, cf. fr. *composé* n.m. Lui i se adaugă creații interne secundare, împrumuturi analizabile din latină sau din principalele limbi de cultură și calcuri de diverse feluri: *component¹*, *-ă* adj., s.m.f. “care intră ca parte într-un întreg” (din it. *componente*); *component²* s.n. (chim., fiz., electr.) (din *component¹*, după it. *componente*, germ. *Komponente*, engl. *component*, rus. *компонент*); *componentă* s.f. (din *compon[ent]* + *-ență*); *compoziție* s.f. “alcătuire; compunere artistică: muzicală, teatrală etc.” (din fr. *composition*, lat. *compositio*); *fotocompoziție* s.f. “compoziție în fotografie” (din *foto-* + *compoziție*); *compozitor* s.m. (din fr. *compositeur*); *compozitoare* s.f. (din *compozitor*); *compozițional*, *-ă* adj. (din it. *composizionale*); *componist* s.m. (înv.) “compozitor” (din germ. *Komponist*); *componistă* s.f. (din *componist* + *-ă*); *compozit*, *-ă* adj. “compus din elemente disparate” (din fr. *composite*, lat. *compositus*); *compozită* s.f. (mai ales la pl.) “familie de plante superioare (...); compozee; (și la sg.) plantă din această familie” (pr. elipsă din *lplantă*l *compozită*); *compozite* s.n. pl. (tehn.) “materiale care reunesc într-un singur produs elemente

⁹ Am inclus aici și componentele moștenite din derivate existente în latina populară și care au corespondente etimologice împrumutate.

¹⁰ Vezi DOOM, s.v.

disparate, eterogene” (prin elipsă din */materiale/ compozite*; cf. fr. *lmatériau, produit/ composite*); *compozee* s.f. “compozită” (din fr. *composé(s)*); *descompune* vb. “a desface; (refl., fig.) a se destrăma; (refl.) a se altera; (refl., fig.) a-și schimba prin deformare caracterul, înfățișarea morală sau fizică; (despre față, trăsături etc.) a se crispa, a se contracta” (din *des¹*- + *compune*, după fr. *décomposer*); *descompunere* s.f.; *descompus*, -ă adj.; *decompoziție* s.f. “determinare, prin analiză sau prin calcul, a caracteristicilor tehnice ale materiei prime folosite la confecționarea unui obiect dintr-o țesătură sau dintr-un tricot” (din fr. *décomposition*); *recompune* vb. “a compune din nou, a reface; a reconstitui un lucru din elementele în care a fost descompus” (din *re¹*- + *compune*, după fr. *recomposer*); *recompunere* s.f. (din *re¹*- + *compunere* sau din *recompune* + *-re*); *recompus*, -ă adj.; *recompoziție* s.f. “recompunere; reconstituire a unui lucru” (din fr. *recomposition*) etc.

IMPÚNE vb. “a constrânge; a insufla cuiva respect, stimă; a face ca cineva să devină respectat, stimat sau temut; (refl.) a căpăta prestigiu, a se afirma; a învinge, a birui; a supune pe cineva unui impozit” (din lat. *imponere*, refăcut după *pune*; cu unele sensuri după fr. *imposer*), cu derivatele interne *impunere* s.f., *impus*, -ă adj., *impunător*, -toare adj. și cu împrumuturile analizabile (la rândul lor, derivabile pe cale internă): *impoza* vb. (înv.) “a impune” (din fr. *imposer*), *impozat*, -ă adj. (înv.) “impus”, *impozabil*, -ă adj. “care poate fi impus, obligat a plăti impozite” (din fr. *imposable*); *impozant*, -ă adj. “care impune respect sau admirație, impunător, mândru” (din fr. *imposant*), *impozit* s.n. (din lat. *impositum*, cu sensurile fr. *impôt*), cu derivatele *impozita* vb., *impozitare* s.f., *impozitat*, -ă adj., *impozitabil*, -ă adj.¹¹; *impostor* s.m. “cel care se pune în locul altcuiva, pentru a înșela pe alții” (din fr. *imposteur*, cf. it. *impostore*, lat. *impostor*, -oris); *impostoare* s.f. (din *impostor*), *impostură* s.f. (din fr. *imposture*, cf. it. *impostura*, lat. *impostura*) etc.

INTERPÚNE vb. “(refl.) a interveni ca mijlocitor între două persoane (spre a le face să ajungă la o înțelegere); a mijloci; a se amesteca în relațiile dintre două persoane; (tranz.) a pune ceva între...” (din lat. *interponere*, după *pune*, cu sensuri după fr. *interposer*, la rândul lui francizarea, după *poser*, a lat. *interponere*)¹², cu derivatele interne *interpunere* s.f., *interpus¹* s.m., *interpus²*, -ă adj., la care se adaugă împrumutul *interpoziție* s.f. “stare a unui lucru așezat între altele; (fig.) intervenție a unei autorități superioare” (din fr. *interposition*, lat. *interpositio*) etc.

JUXTAPÚNE vb. “a pune mai multe obiecte alături, unul lângă altul; a alătura; (gram.) a (se) îmbina prin juxtapunere” (din *juxta-* + *pune*, după fr. *juxtaposer*), cu derivatele interne *juxtapunere* s.f., *juxtapus*, -ă adj. și cu cele “externe” *juxtapoziție* s.f. (rar) “juxtapunere” (din fr. *juxtaposition*) și *juxtă*, s.f. “traducere juxtalinăară a textelor grecești și latinești” (dublu trunchiat din */traducere/ juxta[lineară]*; cf. lat. *juxta*).

OPÚNE vb. “(tranz.) a pune în fața cuiva sau a ceva, ca împotrivire, un lucru, un argument etc.; (refl.) a se împotrivi; a pune față în față două sau mai multe ființe sau lucruri pentru a scoate în evidență, prin comparație, deosebirile dintre ele” (din lat. *opponere*, după *pune*, cu sensuri după fr. *opposer*), cu derivatele interne *opunere* s.f., *opus¹*, -ă adj.; *opus²* s.n. și cu numeroase corespondente analizabile externe: *oponent*, s.m. “opozant” (din germ. *Opponent*); *oponentă* s.f. (din *oponent* + -ă); *oponență* s.f.

¹¹ Vezi, livresc, și *impozițiune*, s.f. (rel.) “punere a mâinilor pe cineva pentru a-l binecuvânta” (din fr. *imposition*, it. *imposizione*).

¹² Alături de DHLF, am folosit, pentru etimoanele franțuzești, <http://www.cnrtl.fr>

“opoziție” (din *opon[ent]* + *-ență*)¹³; *opoziție* s.f. “contrast; opunere, rezistență; (filoz.); (jur.); (lingv.); (pol.)” (din lat. *oppositio*, *-onis*, fr. *opposition*, germ. *Opposition*); *opozabil*, *-ă* adj. (din fr. *opposable*); *opozabilitate* s.f. (din fr. *opposabilité* sau din *opozabil* + *-itate*); *opozant* s.m. “care se opune; oponent” (din fr. *opposant*); *opozantă* s.f. (din *opozant* + *-ă*); *opozit*, *-ă* adj. “contrar, opus” (din fr. *opposite*, lat. *oppositus*); *opozitiv*, *-ă* adj. “opozițional” (din fr. *oppositif*); *opozițional*, *-ă* adj. “opozitiv; (gram.)” (din fr. *oppositionnel*, engl. *oppositional* sau din *opoziție* + *-ional*); *opoziționism* s.n. “reacție de opoziție; negativism” (din *opozițiune* + *-ism*); *opoziționist*, *-ă* adj., s.m.f. “opus, contrar; care face politică de opoziție” (din *opozițiune* + *-ist*) etc.

POSTPÚNE vb. (lingv.) “a folosi postpunerea” (din *post-* + *pune*, după fr. *postposer*), cu derivatele interne *postpunere* s.f., *postpus*, *-ă* adj. și externe: *postpoziție* s.f. “postpunere; situație a cuvintelor, a particulelor postpuse” (din fr. *postposition*) și *postpozitiv*, *-ă* adj. “postpus” (din fr. *postpositif*).

PREPUNE vb. (pop.) “a așeza înainte; a înlocui; (reg.) a adăuga; (reg.) a întreba; (înv.) a traduce; a copia un text; a presupune ceva; a bănuși pe cineva sau ceva; a prevesti; (rar) a însărcina pe cineva cu o funcție; a cunoaște de mai înainte; a se lăsa antrenat în ceva; (reg., despre cereale) a semăna a doua oară”. Moștenit din lat. *praeponere*, cu derivatele interne: *prepuielnic*, *-ă* adj. „bănușitor” (din *prepune* + *-elnic*); *prepuitor*, *-toare/repunător*, *-toare* adj. “suspicios; denunțător” (*prepune* + *-itor/-ător*); *repunere* s.f. “așezare înainte; presupunere, bănușială”; *repus*¹ s.n. “presupunere, bănușială”, *repus*², *-ă* adj. etc. Fără să presupunem o corespondență directă cu verbul moștenit, adăugăm, în continuare, următoarele împrumuturi neologice, specializate semantic în terminologia gramaticală: *prepoziție* s.f. (gram.) (din fr. *préposition*, lat. *praepositio*); *prepozitiv*, *-ă* adj. “care se pune înaintea altui cuvânt” (din fr. *prépositif*); *prepozițional*, *-ă* adj. (gram.) (din fr. *prépositionnel*); *prepoziționaliza* vb. (din *prepozițional* + *-iza*).

PROPÚNE² vb. “a supune o părere, o soluție, un proiect etc. discuției și aprobării cuiva; a îndemna la ceva; a recomanda.; a-și manifesta intenția să înfăptuiască ceva; (înv.) a preda o materie într-o instituție de învățământ” (din lat. *proponere*, după *pune*, cu sensuri după fr. *proposer*), cu derivatele interne și mixte: *propunător*, *-toare* adj., s.m., s.f., *propunere* s.f., *propus*¹, *-ă* adj.; *propus*² s.n. “expunere; (înv.) intenție”; *contrapropunere* s.f. “propunere opusă altei propuneri” (din *contra*¹- + *propunere*, după fr. *contreproposition*) și cu cele externe: *propoziție* s.f. “cea mai mică unitate sintactică prin care se exprimă o idee, o judecată etc.; (livr.) propunere; (log., mat.) enunț a cărui valoare de adevăr este întemeiată pe bază de reguli explicit exprimate” (din fr. *proposition*, lat. *propositio*, *-onis*); *propozit* s.n. (înv.) “plan, intenție” (din lat. *propositum*); *propozițional*, *-ă* adj. (din fr. *propositionnel*) etc.

SUPERPÚNE vb. (înv.) “a suprapune” (din *super-* + *pune*, după fr. *superposer*), cu derivatele interne: *superpunere* s.f., *superpus*, *-ă* adj. și cele externe: *superpoziție* s.f. “suprapunere” (din fr. *superposition*, lat. *superpositio*) și *superpozabil*, *-ă* adj. “care se poate suprapune” (din fr. *superposable*).

SUPRAPÚNE vb. “a așeza, a pune un lucru deasupra altuia” (din *supra-* + *pune*, după fr. *superposer*), cu derivatele interne *suprapunere* s.f. și *suprapus*, *-ă* adj.

¹³ Substantivul nu apare în DEX și nici în DLR, s.v. În MDN și DEXI, este considerat ca provenind din engl. *opponency* (etimologie posibilă, dar după părerea mea, la nivel secundar), iar după MDA provine dintr-un inexistent fr. *oponence*. Înainte de a avansa o origine externă, este obligatorie derivarea internă prin substituție de sufixe (vezi, supra, și *componență* s.f., din *compon[ent]* + *-ență*).

SUPUNE vb. (înv.) “a pune dedesubt; (înv.) a se prostitua; a aplană un conflict, a pune sub ascultare; a îngenunchia, a încovoia; a subjuga; a învinge; a constrânge; (refl.) a da ascultare, a se resemna”. Moștenit din lat. *suppōnēre*, cu derivatele interne *nesupus*, -ă adj.; *supuitor* s.m. (înv.) “proxenet, codoș”, *supuitoare* s.f. (înv.) “codoașă”; *supus*¹, -ă adj. “ascultător; învins; expus”; *supus*² s.n. “boală provenită din vrăjitorie”; *supus*³ s.m. “persoană aflată sub protecția unui stat”; *supusăciune* s.f. “așezare dedesubt; ascundere; supunere; presupunere” (din *supus*¹ + -ăciune); *supușenie* s.f. “calitate de *supus*³, cetățenie, naționalitate; supunere” (din *supus* + -enie)¹⁴; *supușie* s.f. “situația țaranului *supus*; *supușenie*” (din *supus*¹ + -ie); *supușime* s.f. “totalitatea *supușilor*” (din *supuși*, pl. + -ime) etc.

Exclusiv din punct de vedere formal, verbul moștenit *supune* constituie modelul analogic pe baza căruia a fost adaptat în limba română fr. *présupposer*. Fr. *présupposer*¹⁵ a fost încadrat în seria verbelor analizabile pe baza lui *pune*, rezultatul fiind verbul *presupune* “a admite în mod prealabil (și provizoriu) că ceva este posibil, real, adevărat; a fi de părere; a bănuși; a avea ca premisă existența prealabilă a unui lucru, a fi condiționat de...; a implica”, preferabil unui eventual împrumut **presupoza*. Alături de familia sa internă (*presupunere* s.f., *presupus*¹, -ă adj., *presupus*² s.n.), adăugăm împrumuturile analizabile *presupoziție* s.f. “supoziție prealabilă, presupunere” (din fr. *présupposition*), *supoziție* s.f. “presupunere; (log.) enunț luat ca premisă pentru întemeierea altor enunțuri; capacitatea unui termen de a reprezenta ceva într-o propoziție” (din fr. *supposition*) și împrumuturile *supoza* vb. (înv.) “a presupune” (din fr. *supposer*), *supozabil*, -ă adj. (înv.) “care se poate presupune” (din fr. *supposable*), *supozitor* s.n. (din fr. *suppositoire*), derivatul intern *supozare* s.f. (înv.) “presupunere” (din *supoza* + -re) și adaptarea analogică *supozui* vb. (înv.) “a presupune” (din *supoza*, după modelul verbelor în -ui).

TRANSPŪNE vb. “a muta ceva dintr-un loc în altul, dintr-o stare sau dintr-o situație în alta; (fig.) a da expresie în scris, pe scenă, pe ecran etc.; a pune pe hârtie, în versuri, pe scenă etc.; (refl., fig.) a se situa cu mintea, cu imaginația etc. în altă situație sau în alt timp” (din lat. *transponere*, după *pune*, cu sensurile fr. *transposer*, la rândul lui francizare, după *poser*, a lat. *transponere*), cu derivatele interne *transpunere* s.f., *transpus*, -ă adj. și cu multe altele externe: *transpoziție* s.f. “transpunere; (mat.) permutare a două litere într-o formulă; (chim.) schimbare a poziției unor atomi sau a unor radicali; transcriere sau executare a unei compoziții muzicale în altă tonalitate” (din fr. *transposition*); *transpozițional*, -ă adj. “referitor la transpoziție” (din engl. *transpositional*); *transpozitiv*, -ă adj. “(despre limbi) care nu are o topică fixă, raporturile sintactice fiind exprimate prin terminațiile cuvintelor” (din fr. [*langues*] *transpositives*); *transpozitor*, -toare adj. “(despre instrumente muzicale de suflat) care emite alte sunete decât acelea scrise în partitură, ceea ce face necesară transpoziția textului” (din fr. *transpositeur*). Fr. *transposer* a fost împrumutat în română sub forma, astăzi învechită, *transpoza* vb. “a transpune intervertind ordinea. (mat.) a transcrie prin simetrie în raport cu diagonala principală”, împreună cu *transpozabil*, -ă adj. “care poate fi transpus” (din fr. *transposable*), alături de derivatul intern *transponzabilitate* s.f. (din *transpozabil* + -itate)¹⁶ etc.

¹⁴ Este de presupus că, în funcție de sens, baza derivativă este când *supus*¹, adj., când *supus*³, s.m.

¹⁵ Derivat cu prefix din *supposer*. cu unele sensuri după engl. *to presuppose*, cu aceeași origine.

¹⁶ Împrumuturi în -oza sunt relativ puține în româna actuală (*anamorfoza*, *anastomoza*, *anchiloza*, *apozioza*, *cianoza*, *metamorfoza*, *necroza*, *nevroza*, *prognorza*, *scleroza*, *stenoza*, *tromboza*, vezi DEX

Dublete etimologice¹⁷

DEPUNE¹ vb. “(înv., pop.; despre vaci, bivolițe etc.) a-și mări ugerul, a fi aproape să fete; (înv., despre femei) a i se mări pieptul în timpul sarcinii; (despre aștri) a asfinți”, moștenit din lat. *deponere*, cu derivatele interne: *depunere* s.f., *depusă* adj. (înv., pop., mai ales despre vaci) “care este aproape de fătare” și

DEPÚNE² vb. „a așeza, a lăsa într-un loc cu un scop; (înv.) a demite; (fig., înv.) a înfrânge; a da jos de pe sine (veșmintele); (despre animale) a-și depune ouăle, sămânța, icrele etc.; (refl., despre substanțe) a se sedimenta” (din lat. *deponere*, după *pune*, cu sensuri după fr. *déposer*), cu derivatele interne: *depunător* s.m. „deponent” (din *depune* + *-ător*); *depunătoare* s.f. (din *depune* + *-ătoare* sau din *depunător*); *depunere* s.f.; *depus*, *-ă* adj. „așezat jos; plasat spre păstrare; dat jos din domnie” și corespondentele analizabile externe: *depoziție* s.f. „declarație a unui martor” (din fr. *déposition*, lat. *depositio*, *-onis*); *deponent¹*, *-ă* adj. „(gram.) cu formă pasivă și înțeles activ” (din fr. *déponent*, lat. *deponens*, *-ntis*); *deponent²* s.m. „depunător” (din lat. *deponens*, *-ntis*, it. *deponente*); *deponentă* s.f. (din *deponent* + *-ă*); *depou* s.n. „clădire în care se adăpostesc, se întrețin și se repară locomotive, vagoane etc.; depozit; (reg.) loc pe malul apei unde se adună lemn și se construiesc plute; schelă; (reg.) prăvălie; (milit., neobișnuit) loc de exercițiu pentru recruți” (din fr. *dépôt* < lat. *depositum*); *depoza* vb. (înv.) „a depozita” (din fr. *déposer*, francizare, după *poser*, a lat. *deponere*); *depozant*, *-ă* adj. „deponent” (din *depoza* + *-ant* sau din fr. *déposant*); *depozire* s.f. (înv., rar) „depozitare” (din *depoz[it]* + *-ire*, după modelul *citit/citire*, *fugit/fugire*, *iubit/iubire*, *suferit/suferire* etc.); *depozit* s.n. „ceea ce se depune spre păstrare; depou; (geol.) sediment” (din lat. *depositum*, cu unele sensuri după fr. *dépôt*); *depozita* vb. „a pune ceva în depozit; a pune ceva la loc sigur; a încredința spre păstrare; (refl.) a se depune” (din *depozit* + *-a*); *depozitare* s.f. (din *depozita* + *-re*); *depozitat*, *-ă* adj.; *depozitar* s.m. “persoană căreia i se lasă ceva în păstrare” (din fr. *dépositaire*); *depozitară* s.f. (din *depozitar* + *-ă*); *depozitarisi* vb. “a depozita” (din *depozita* + *-(a)risi*, după modelul verbelor în *-arisi*); *depozitarisire* s.f. (înv., rar) “depozitare” (din *depozitarisi* + *-re*); *depozitor* s.m. (înv.) “depozitar; care dă ceva spre păstrare” (din fr. *dépositeur*, lat. *depositor*) etc.

DESPUNE¹ vb. (înv.) “a exercita putere asupra cuiva sau a ceva; a stăpâni”, moștenit din lat. *disponere*, cu derivatele interne: *despuietor* s.m. (înv.) “stăpân, domn” (din *despune* + *-itor*); *despuietore* s.f. “epitet dat Fecioarei Maria” (din *despune* + *-itoare*); *despuietură* s.f. (înv.) “atotputernicie” (din *despuiet[or]* + *-tură*)¹⁸; *despuietoresc*, *-ească* adj. (înv.) “care se referă la Dumnezeu” (din *despuiet[or]* + *-esc*); *despus* s.n. (înv.) “putere, împuternicire, autoritate; venerație; demnitate; provincie; pedeapsă” (din *despune*, cu unele sensuri după slavon. *oblastь* și

online, s.v.) și aparțin preponderent terminologiei medicale. Opțiunea pentru alte modalități de adaptare a etimoanelor externe din această categorie pare a fi, pe lângă intenția de a le transpune în „firea” limbii române, inclusiv evitarea unor flexiuni dificile fonetic, creatoare de confuzii și distanțe față de caracterul latin (*depozează*, *expozează*, *impozează*, *supozează*, *transpozează* etc.).

¹⁷ Pentru luarea în considerare a dubletelor etimologice ale cuvintelor moștenite în interiorul aceleiașii familii lexicale, vezi Negomireanu (1994: 58). Despre necesitatea împletirii perspectivei sincronice cu cea diacronică pentru alcătuirea unei familii coerente morfologic și semantic, vezi, cu bibliografie, J. Picoche (1977: 112-126).

¹⁸ Vezi DLR, s.v., care însă îl consideră, în mod eronat, derivat progresiv de la *despuietor*. Vezi, mai jos, și *despuietoresc*, *-ească*, adj., derivat, în același dicționar, din *despuietor* și nu din *despuietor*, așa cum este corect din punct de vedere semantic.

DISPUNE vb. “a hotărî; a avea la dispoziție; a învinge într-o întrecere sportivă; a aranja; (refl.) a se înveseli” (din lat. *disponere*, refăcut după *pune*, cu sensurile fr. *disposer*), cu derivatele și compusele interne: *dispunere* s.f., *dispus*, -ă adj., *binedispune* vb., *binedispus*, -ă adj., *prost-dispus*, -ă adj. și împrumuturile analizabile: *disponibil*¹, -ă adj. „de care se poate dispune” (din fr. *disponible*); *disponibil*² s.n. „sumă de bani sau bunuri materiale de care o instituție, o întreprindere, o persoană etc. poate dispune, la un moment dat, fără a afecta restul cheltuielilor sau nevoilor” (din *disponibil*¹, după fr. *disponible*); *disponibilitate* s.f. (din fr. *disponibilité*); *indisponibil*, -ă adj. „de care nu se poate dispune” (din fr. *indisponible*); *indisponibilitate* s.f. (din fr. *indisponibilité*); *indispune* vb. „a(-și) strica buna dispoziție” (din fr. *indisposer*, după *dispune*); *indispunere* s.f., *indispus*, -ă adj. *indispoziție* s.f. “lipsă de dispoziție; boală ușoară” (din fr. *indisposition*); *disponibiliza* vb. „a anula contractul de muncă în urma unei restructurări” (din *disponibil*¹ + *-iza*); *disponibilizare* s.f. (din *disponibiliza* + *-re*), *disponibilizat*, -ă adj.; *dispozitiv*¹ s.n., cu sensuri tehnice și legate de operațiuni militare (din fr. *dispositif*); *dispozitiv*², -ă adj. (jur.) „care cuprinde soluția dată unui litigiu sau punctele, dispozițiile ce urmează să fie executate” (din fr. *dispositif*, rar, n.n.); *dispoziție* s.f. „așezare, aranjare a unor elemente; (jur., adm.) prevedere legală obligatorie; predispoziție spre ...; (reg., prin confuzie) expoziție” (din lat. *dispositio*, -onis, fr. *disposition*); *dispozițional*, -ă adj. „cu caracter de dispoziție” (din fr. *dispositionnel*); *dispoza* vb. (înv.) „a dispune, a avea la dispoziție; a fi încântat” (din fr. *disposer*); *dispozare* s.f. (din *dispoza* + *-re*); *dispozat*, -ă adj.; *indispozat*, -ă adj. „indispus” (din fr. *indisposé*); *dispozaris* vb. (înv.) „a dispune” (din fr. *disposer*, după modelul verbelor în -*isi*); *disponendă* s.f. „totalitatea cărților primite de la un editor în comision și care la o anumită dată se află în depozitul librarului, nevândute” (din germ. *Disponende* < lat. *disponenda*); *predispune* vb. “a crea cuiva o anumită dispoziție, a dispune la ceva; a face să aibă o deosebită sensibilitate sau receptivitate față de anumite boli” (din fr. *prédisposer*, după *dispune*); *predispunere* s.f. (din *predispune* + *-re*), *predispus*, -ă adj.; *predispoziție* s.f. “dispoziție înnăscută pentru ceva; sensibilitate crescută a organismului față de anumite boli, predispunere” (din fr. *prédisposition*); *predispozant*, -ă adj. “receptiv, sensibil, predispus la o boală” (din fr. *prédisposant*) etc.

SPUNE vb. (înv.) “a expune, a zice; a povesti, a recita; a acuza”, moștenit din lat. *exponere*, cu derivatele interne și mixte: *nespus*, -ă adj. “inexprimabil; adv., nemaipomenit”; *spunător*¹ s.m. (din *spune* + *-ător*); *spunătoare* s.f. (din *spunător*); *spunător*² s.n. (înv.) “cazul prepozițional; (mat.) exponent” (din *spune* + *-ător*, după lat. *exponens*); *spunent* subst. (mat., înv.) “exponent” (din it. *esponente*, românizat după *spune*); *spunere* s.f.; *spus*, -ă adj.; *spusă* s.f. “zisă”; *spusăciune* s.f. “indicație” (din *spus* + *-ăciune*, după fr. *exposition*, lat. *expositio*, -onis); *spusătură* s.f. “indicație” (din *spus* + *-ătură*); *spusoare* s.f. “afirmație” (din **spus** + **-oare**)¹⁹ etc. și

EXPÚNE vb. “a prezenta, a face cunoscut; a așeza la vedere; a pune sau a se afla într-o situație periculoasă; a supune acțiunii luminii un film, o placă fotografică etc. pentru a obține un clișeu, o fotografie etc.” (din lat. *exponere*, după *pune*), cu derivatele interne *expunere* s.f., *expus*, -ă adj. și cu împrumuturile corespondente: *expoziție* s.f. “prezentare organizată a unor obiecte selecționate; loc sau clădire special amenajate unde sunt expuse aceste obiecte; parte de început a unei opere literare, în special dramatice, în

¹⁹ Verbele sinonime *spusăciune* și *spusătură*, considerate învechite și rare în DLR, s.v., sunt atestate în 1846, ceea ce poate presupune, pentru ambele, modele externe neologice.

care se schițează datele fundamentale ale acțiunii, personajele etc.” (din fr. *exposition*, lat. *expositio*, -onis); *expozițional*, -ă adj. “cu caracter de expoziție” (din *expoziție* + -ional, cf. engl. *expositional*); *expozițiv*, -ă adj. “în care se spune; care explică; (despre ton) rece, sec” (din engl. *expositive*); *microexpoziție* s.f. (din *micro*¹- + *expoziție*); *expoza* vb. “a (se) expune” (din fr. *exposer*); *exponent* s.m. “reprezentant” (din germ. *Exponent*, lat. *exponens*, -ntis; cf. engl. *exponent*); *exponentă* s.f. (din *exponent* + -ă); *exponențial*, -ă adj. “care are un exponent variabil; reprezentativ pentru o categorie de elemente similare” (din fr. *exponentiel*, engl. *exponential*); *expozeu* s.n. “prezentare dezvoltată a unor fapte, a unei situații, a unor idei etc.; expunere” (din fr. *exposé*); *supraexpune* vb. “a expune prea mult un material fotografic” (din *supra-* + *expune*, după fr. *surexposer*); *supraexpunere* s.f. (din *supraexpune* + -re), *supraexpus*, -ă adj. etc.

Comentarii lexicologice

Din prezentarea succintă a acestui microsistem lexico-semantic se pot face câteva observații. Alături de multe alte verbe fundamentale ale limbii române (*a duce*, *a face*, *a ține* etc.), verbul moștenit *pune(re)* se află în centrul unei familii lexicale și, în sens mai larg, etimologice impresionante, care numără, indiferent de modul de formare și de modalitățile de pătrundere în limbă, aproximativ 300 de componente lexicale, majoritatea analizabile din punct de vedere formal și semantic. Din familia verbului *a pune* fac parte alte 8 cuvinte moștenite (*adăpost*, *apune*, *depune*, *despune*, *prepune*, *răpune*, *spune* și *supune*), cărora li le adaugă peste 50 de derivate, compuse sau obținute prin conversiune.

Din punctul de vedere al raportării la sursele externe neologice și la modalitățile de pătrundere și de adaptare, componentele familiei verbului *pune* se încadrează în următoarele categorii:

- a) împrumuturi adaptate firesc la structura limbii române, în cazul nostru particular prin analogie cu verbul radical *pune*, din etimoane latine și/sau franceze analizabile. Verbele *compune*, *depune*, *dispune*, *expune*, *impune*, *interpune*, *opune*, *propune*, *transpune* reprezintă adaptarea formală după model latino-romanice a etimoanelor latinești culte *componere*, *deponere*, *disponere*, *exponere*, *imponere*, *interponere*, *opponere*, *proponere*, *transponere* și, în egală măsură, transpunerea sensurilor corespondentelor franțuzești *composer*, *déposer*, *disposer*, *exposer*, *imposer*, *interposer*, *opposer*, *proposer* și *transposer*. Din punct de vedere formal, exemplele citate sunt împrumuturi analizabile din latină, iar semantic sunt calcuri după franceză constituind, așadar, un tip particular de etimologie mixtă.
- b) calcuri lexicale de structură morfematică, particulare prin combinarea unui model intern (existența împrumuturilor similare din latină, pentru care vezi supra) și a unui extern (etimoanele franțuzești): *antepune* (din *ante-* + *pune*, după fr. *antéposer*), *descompune* (din *des*¹- + *compune*, după fr. *décomposer*), *juxtapune* (din *juxta-* + *pune*, după fr. *juxtaposer*), *postpune* (din *post-* + *pune*, după fr. *postposer*), *recompune* (din *re*¹- + *compune*, după fr. *recomposer*), *superpune* (din *super-* + *pune*, după fr. *superposer*), *suprapune* (din *supra-* + *pune*, după fr. *superposer*), *supraexpune* (din *supra-* + *expune*, după fr. *surexposer*). Calcurile de structură morfematică se încadrează, și ele, prin dubla modalitate de realizare (componente formale interne și model formal și semantic extern), în ceea ce numim etimologie multiplă mixtă.

- c) împrumuturi din franceză, adaptate formal după un model analogic intern din aceeași familie: *indispune* (din fr. *indisposer*, după *dispune*), *predispune* (din fr. *prédisposer*, după *dispune*), *presupune* (din fr. *présupposer*, adaptat după *supune*).
- d) românizări propriu-zise, creații programatice în spiritul legilor fonetice care s-au manifestat în trecerea de la latină la română: *pusăciune* “împrejurare în care este pus cineva” (din *pus* + *-ăciune*, după it. *positione*, fr. *position*), *spusăciune* “indicație” (din *spus* + *-ăciune*, după fr. *exposition*, lat. *expositio*, *-onis*).

În situațiile de sub b) și c), etimonul respectiv nu există în latină, ci este format, prin analogie cu situațiile similare din latină, în franceză. Creațiile românești sunt, în primul caz, analizabile, construite din componente morfematice autohtone, după model franțuzesc și, în al doilea caz, sunt semianalizabile, împrumutate din franceză și adaptate după modele interne din aceeași familie. În ceea ce privește situațiile de sub a) și d), ele au în comun românizarea etimonului extern, cu diferența că, în primul caz, aceasta este efectul adaptării firești a etimoanelor formale latinești, în contextul sprijinului unor cuvinte moștenite din aceeași rădăcină și că, în al doilea caz, românizarea este cauza adaptării unor etimoane latino-romanice prin analogie cu formele similare moștenite.

Celor mai multe dintre verbele discutate le corespund împrumuturi neologice în *-iție* sau creații interne analogice: *antepoziție*, *compoziție*, *depoziție*, *dispoziție*, *expoziție*, *interpoziție*, *juxtapoziție*, *opoziție*, *postpoziție*, *prepoziție*, *propoziție*, *superpoziție* etc. și, desigur, substantivele abstracte în *-re*: *antepunere*, *compunere*, *depunere*, *dispunere*, *expunere*, *interpunere*, *juxtapunere*, *opunere*, *postpunere*, *superpunere* etc. Derivatele în *-re*, apărute, de cele mai multe ori, în limbă simultan cu împrumuturile în *-iție*, au urmat, cel puțin inițial, același model franțuzesc, reprezentând, implicit, o „transpunere” autohtonă formală și semantică a etimoanelor externe în *-ition*. Există și împrumuturi în *-iție* fără corespondente în *-re*, absența fiind explicabilă prin lipsa verbului (*dextropoziție*, *malpoziție*, *retropoziție* etc.), dar care constituie baze latente pentru formarea analogică de noi cuvinte.

De asemenea, multe dintre verbele și substantivele citate au derivate, interne sau externe, adjectivale, sufixele cel mai des apărute fiind *-al*, *-iv* și, eventual, *-ent/-ență*: *pozitiv*, *apozitiv*, *dispozitiv*, *expozitiv*, *opozitiv*, *postpozitiv*, *prepozitiv*, *transpozitiv*; *apozitional*, *compozițional*, *dispozițional*, *expozițional*, *opozitional*, *pozițional*, *prepozițional*, *propozițional*, *transpozițional*; *component/componentă*, *oponent /oponență* etc.

Ceea ce dă un caracter particular acestei familii lingvistice, concepută în sens larg, este **unitatea** formală dar, mai ales, semantică, **bogăția** exemplelor componente, **diversitatea** modalităților de formare sau de pătrundere în limbă și **simetria** relațiilor formale și semantice stabilite între nucleele diverselor micro sisteme lexicale, realizabilă datorită puterii analogice a cuvântului-radical. Această ultimă caracteristică arată rolul foarte important al cuvintelor moștenite, de uz general, cu existență obligatorie și mare frecvență, polisemantice și, mai ales, prolifică. În cazul verbului *pune*, bogăția familiei lexicale are și suportul verbelor moștenite *apune*, *răpune*, *supune*, în jurul cărora s-au format, de asemenea, derivate și compuse. Această simetrie a relațiilor între componentele familiei nu este și nici nu poate fi perfectă. Chiar dacă, însă, cel puțin din punct de vedere diacronic, *apozitia* nu are mai nimic de-a face cu *a apune*, *supozitia* cu *a*

supune, *depoziția* cu vechiul *a depune* (reg., despre vaci, bivolițe etc.) „a fi gata să fete”, majoritatea absolută a neologismelor analizabile se leagă, formal și semantic, între ele, cu trimitere indirectă la verbul radical *pune*, sunt explicate în dicționare unele cu ajutorul altora, existând, așadar, între ele o legătură etimologică vizibilă și funcțională. Astfel, *compune* este ușor definibil ca „a pune ceva împreună, alcătuiind un întreg”, *compozițiile* sunt „materiale care compun un întreg din elemente disparate”, *compoziție* înseamnă „compunere de diverse tipuri: artistică, muzicală, teatrală etc.”; *juxtapune* înseamnă „a pune mai multe obiecte unul lângă altul”, *opune* înseamnă „a pune față în față”, *oponentul* este cel „care se opune la ceva, care este în opoziție”, *opoziția* este „raportul între lucruri sau situații opuse”, *superpune* și *suprapune* denumesc acțiunea de „a pune deasupra”, *transpune* înseamnă, printre multe altele, și „a pune pe hârtie, în versuri, pe scenă etc.”, *depozitul* este „spațiul unde se pun sau se depun lucruri, respectiv unde se depozitează acestea”, *depoziție* înseamnă „depunere a unei mărturii”, *disponibilul* este „suma de bani sau depozitul financiar de care se poate dispune fără riscuri”, *predispune* înseamnă „a crea cuiva o anumită dispoziție”, *expune* înseamnă, printre altele, „a pune la vedere, a pune pe cineva într-o anumită situație, (spec.) a supune acțiunii luminii un film pentru a obține un clișeu, un film etc.” etc.

Relațiile semantice sunt, de asemenea, interesante în interiorul familiei discutate: alături de relația de paronimie (vezi *depune* și *dispune*) sau de omonimie (*depune*¹ și *depune*²), se manifestă și relații de sinonimie (*apozitiv* și *apozitional*, *depozitar* și *depozitor*, *depunător*, *deponent* și *depozant*, *expozeu* și *expunere*, *impunător* și *impozant*, *indispoziție* și *indispunere*, *indispus* și *indispozat*, *oponent* și *opozant*, *postpunere* și *postpoziție*, *predispunere* și *predispoziție*, *presupunere* și *lprelupoziție*, *recompunere* și *recompoziție*, *superpune* și *suprapune*, *transpunere* și *transpoziție*) sau de antonimie (*antepune/re/* și *postpune/re/*, *antepoziție* și *postpoziție*, *binedispus*, *prostdispus* și *indispus*, *disponibil/itate/* și *indisponibil/itate/* etc.)²⁰.

Această contribuție face parte dintr-o cercetare personală mai amplă asupra rolului cuvintelor moștenite în configurarea vocabularului românesc literar, în primul rând prin capacitatea lor analogică. Impuse, prin regularitate și prolificitate, ca modele structurale predominante, ele au reprezentat, în egală măsură firesc și programatic, tiparul în care s-au integrat împrumuturile din limbile cu care româna a intrat în contact. Exemplul verbului discutat în paginile anterioare reprezintă o mostră de analiză a unui corpus de aproximativ 300 de cuvinte moștenite, considerabile reprezentative pentru modul în care limba română, în ciuda contextului istoric și geografic particular, este astăzi o limbă romanică în sincronie cu principalele limbi de cultură și civilizație europene.

Referințe bibliografice

Dicționare:

DA: *Dicționarul limbii române*. Serie veche. Tomul I, partea I: A–B, București, Librăriile Socec, 1913; Tomul I, partea II: C, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1940; Tomul I, partea III, fascicula I: D de, București, „Universul”, 1949; Tomul II, partea I: F–

²⁰ Despre așa-numitele „sinonime analizabile”, care, în cazul de față, fac parte din aceeași familie în sens larg, vezi Moroianu (2010: 273-283).

I, București, Imprimeria Națională, 1934, Academia Română; Tomul II [partea III]: *Ladă-lojniță*.

DELR: *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I (A-B), coordonatori: acad. Marius Sala și Andrei Avram, responsabil de volum: Doru Mihăescu, București, Editura Academiei Române, 2011.

DLR: *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. București, Editura Academiei, 1965-2010.

DEX: *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan", București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

DEXI: *Dicționarul explicativ ilustrat al limbii române*, coord. științific: Eugenia Dima, Chișinău, Editura Arc & Gunivas, 2007.

DHLF: *Dictionnaire historique de la langue française*, sous la direction de Alain Rey, Paris, Le Robert, 1995.

DOOM: *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.

MDA: *Micul dicționar academic*, redactori responsabili: Acad. Marius Sala și Ion Dănilă, Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan", București, Editura Univers Enciclopedic, 4 vol., 2001-2003.

MDN: *Marele dicționar de neologisme*, de Florin Marcu, București, Editura Saeculum, 2000.

Dicționare electronice:

www.cnrtl.fr

www.dexonline.ro

Cărți, studii și articole:

Groza, L., 2004, *Elemente de lexicologie*. București: Editura Humanitas Educațional.

Mărănduc, C., 2008, *Familia de cuvinte*. București, Editura Lucman.

Moroianu, C., 2010, „Motivarea internă a relațiilor semantice. Sinonimia analizabilă”, în Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae (editori), *Limba română. Controverse, delimitări, noi ipoteze. I. Gramatică. Lexic, semantică și terminologii. Istoria limbii și filologie*. Actele celui de-al 9-lea Colocviu al Catedrei de limba română, București, 4-5 decembrie 2009. București, Editura Universității din București, 273-283.

Negomireanu, D., 1994, „Familia lexicală sub aspect etimologic în limba română”, *Studii și cercetări lingvistice* 1-2 (XLV), 57-61.

Picoche, J., 1977, *Précis de lexicologie française. L'étude de l'enseignement du vocabulaire*, Editions Nathan.

ASPECTS OF THE LEXICAL-SEMANTIC ANALOGY IN ROMANIAN

A Case Study: Rom. *pune(re)* < Lat. *ponere*

By means of a case study, this article presents the fundamental role that the inherited words played in configuring the modern literary Rumanian.

Using the example of both the Rumanian verb *a pune* and of its extended lexical family, it is shown how the inherited Latin word stock contributed to the development and the diversification of the vocabulary, on the one hand, and how, on the other hand, it

represented a repetitive analogical pattern during the process of the entrance, adaptation and formal and semantic accommodation of the neological loan words, direct or indirect ones, from Latin, from the Romance languages or from both of them simultaneously.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Facultatea de Litere, Universitatea din București
cristian.moroianu@litere.unibuc.ro